

УДК 343.851

Малярова В. О., професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ХНУВС, к.ю.н., доцент

Типові слідчі ситуації та проблеми алгоритмізації розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків

Статтю присвячено аналізу теоретичних підходів до визначення системи типових слідчих ситуацій та їх пристосування до розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Ключові слова: слідчі ситуації, розслідування, алгоритми, програми, злочини проти моральності.

Статья посвящена анализу теоретических подходов к определению системы типичных следственных ситуаций и их применению к расследованию преступлений против нравственности в сфере половых отношений.

Ключевые слова: следственные ситуации, расследование, алгоритмы, программы, преступления против нравственности.

This article analyzes theoretical approaches to the definition of common investigative situations and adapt to investigate crimes against morality in sexual intercourse.

Keywords: investigating the situation, investigate, algorithms, programs, crimes against morality.

Постановка проблеми. Розслідування злочину - це складний процес пізнання, що відбувається в конкретних часових і просторових рамках і в певних умовах оточуючого середовища. Зазначені обставини (час, місце і зовнішнє середовище) взаємозалежні одна від одної об'єктивними і суб'єктивними факторами, що постійно змінюються і безпосередньо впливають на поведінку осіб, втягнутих у зв'язку зі вчиненням злочину у сферу кримінального судочинства. Обстановка, в якій відбувається процес розслідування злочину, одержала назву слідчої ситуації.

Перш ніж приступити до розгляду слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, необхідно проаналізувати існуючі погляди щодо цієї криміналістичної категорії. Причиною, яка обумовлює потребу здійснення подібного аналізу, є наявність розбіжностей у поглядах вчених-криміналістів на поняття, зміст, сутність і функціональне призначення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів. Тож **метою написання** цієї статті є визначення сукупності типових слідчих ситуацій, що складаються при розслідуванні злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, а також розробка відповідних їм програм розслідування.

Аналіз останніх досліджень. Ситуаційний аналіз міцно посів своє місце як у методології криміналістики, так і в окремих криміналістичних теоріях. Особливий внесок у розробку цього методу зробили В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, О. М. Васильєв, А. Ф. Волобуєв, Т. С. Волчецька, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмичов, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та деякі інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Історія виникнення та становлення категорії слідчої ситуації в криміналістиці свідчить про значну складність визначення її змісту та місця в системі криміналістики, на що неодноразово зверталась увага під час наукових дискусій [1, с. 138-139]. Однак, незважаючи на те, що проблема слідчої ситуації довго розроблялася у криміналістичній науці, результатом чого стала поява

цілком сформованого вчення про слідчу ситуацію, однозначність у розумінні цього криміналістичного феномена відсутня.

Проведений узагальнюючий аналіз наукової літератури дозволяє переконливо стверджувати, що практично усі вчені пропонують розглядати слідчу ситуацію як головну умову діяльності із розслідування злочину. Однак вже при першому знайомстві з конкретною інтерпретацією слідчої ситуації помітна відсутність єдиного розуміння її сутності.

Порівняльний аналіз багатьох дефініцій слідчої ситуації дозволяє дійти висновку про те, що більшість вчених слідчу ситуацію визначають за одним з трьох варіантів:

- 1) як обстановку розслідування;
- 2) як доказово-інформаційний стан розслідування;
- 3) як обстановку і стан розслідування [2, с. 6].

Ще більше проблем виникає при спробі встановити зміст і сутність слідчої ситуації. Дотепер дискусійними залишаються питання щодо наявності в ній суб'єктивних чинників, природу складових елементів, особливості впливу різних факторів тощо. Неприпустимо назвати будь-яку з наведених нижче точок зору на слідчу ситуацію правильною, адже процес освоєння знань про цей феномен продовжується, а істинний її зміст визначатиметься на основі врахування різних, іноді суперечливих концептуальних положень та висновків.

На наш погляд, слідчу ситуацію слід визначати як внутрішньо необхідну, схильну до змінюваності сукупність характерних матеріальних, інформаційних та інших факторів, яка сформувалась на певний момент розслідування і яка визначає основні його напрями та обумовлює прийняття відповідних рішень і вибір способу дії.

Слід звернути увагу ще на такий аспект розуміння природи та сутності слідчої ситуації. Вона характеризує «криміналістичну своєрідність моменту» розслідування злочину знову ж таки через те, що вона акумулює різні за обсягом та джерелами походження інформаційні потоки [3, с. 37].

На наш погляд, знання структури і змісту слідчих ситуацій є, безсумнівно, корисними з точки зору упорядкування і організації відомостей про них. Для з'ясування їх змісту істотне значення має відповідь на запитання: які за характером умови (обставини, фактори) розслідування слід розглядати як компоненти слідчої ситуації? Відповіддю на це запитання може бути те, що слідчу ситуацію утворюють тільки ті умови (обставини, фактори), які впливають на процес розслідування конкретного кримінального провадження.

У той же час навіть за умови визнання за слідчими ситуаціями вирішального становища серед інших факторів, які обумовлюють перебіг розслідування, самі по собі їх виділення та опис є недостатніми, оскільки ці дії не внесуть ясності у механізм впливу ситуації на відповідні процеси. Інакше кажучи, знання про слідчу ситуацію повинні бути доповнені механізмом її впливу на процес розслідування, тобто розглядом того, як саме за даних умов необхідно організувати і реалізувати хід розслідування. З методичної точки зору, це стає можливим лише завдяки типізації слідчих ситуацій, тобто визначенню сукупності умов (факторів, обставин), що впливають на розслідування групи однорідних злочинів [4, с. 5].

Аналіз слідчої практики дозволяє визначити типові процеси розвитку слідчих ситуацій на різних етапах розслідування (і головним чином, на початковому), що призводить до об'єктивної можливості їх розпізнавання. Визначення низки типових слідчих ситуацій на основі вивчення закономірностей їх формування та розвитку дає можливість згрупувати їх за окремими критеріями (як правило, інформаційним) як на початковому, так і на наступних етапах розслідування. Таке групування дозволяє формувати безпосередні завдання, що мають бути вирішені в цілях повного і всебічного

розслідування злочинів. Сукупність такого роду завдань сприятиме визначенню напрямів розслідування та їх реалізації.

Ми пов'язуємо регулюючу роль слідчих ситуацій із властивими їм тактичними завданнями. Поза чітким визначенням завдань і створенням програм розслідування в тій чи іншій слідчій ситуації говорити про них як про умову діяльності із розслідування злочинів не має сенсу. Адаже оцінка змісту слідчої ситуації неминуче повинна визначити, що саме й у якій послідовності необхідно зробити, аби вплинути на неї.

Аналіз ситуації виявляє «те, що є», порівнює з «тим, що повинно бути», і визначає «те, що і як варто зробити». Врешті-решт, значення слідчої ситуації полягає не в констатації умов діяльності слідчого, а в конкретизації завдань, які впливають з них. Визначення завдань обумовлює напрями їх реалізації, а ті у свою чергу встановлюють послідовність та визначають динаміку слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, перехід однієї ситуації в іншу (наприклад, несприятливої в сприятливу, початкової – у проміжну, проміжної – у кінцеву), а це, у свою чергу, забезпечує оптимальний характер діяльності із розслідування злочинів.

Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від конкретних і за значенням, і за змістом. Типова ситуація, за суттю, є лише сукупністю загальних рис окремих елементів, властивих низці конкретних ситуацій, а тому є свого роду науковою абстракцією. При розробці моделі типової слідчої ситуації для використання її як вихідного положення при підготовці комплексів методичних рекомендацій із розслідування злочинів окремого виду (групи) необхідно, на нашу думку, дотримуватись таких умов:

- по-перше, потрібно звести моделі типової слідчої ситуації до сукупності даних (доказів, оперативної інформації й інших відомостей), якими володіє слідчий у конкретний момент розслідування;

- по-друге, типізувати, насамперед, необхідно ті слідчі ситуації, які виникають на самому початку розслідування, тому що вже з цього моменту перед слідчим постають тактичні завдання загального характеру;

- по-третє, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування повинні містити в собі мінімум можливої інформації (доказів, оперативних даних) про злочин та особу, яка його вчинила;

- по-четверте, при виділенні декількох типових слідчих ситуацій потрібно прагнути до того, щоб мінімум можливої інформації в них був різноманітний. Іншими словами, слід уникати включення в типові ситуації елементів, що повторюються.

У повній відповідності з викладеним спробуємо здійснити типізацію слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. Але спочатку звернімо увагу на те, що виділення типових ситуацій і розробка на цій основі рекомендацій з методики розслідування злочинів необхідні, в першу чергу, для вибору комплексу та черговості процесуальних дій, що є елементами діяльності слідчого із програмування розслідування.

Питанням програмування (алгоритмізації) розслідування злочинів останнім часом приділяється підвищена увага. За власним змістом алгоритми розслідування злочинів становлять собою науково обґрунтовані та практично перевірені логічно взаємопов'язані системи процесуальних дій, розшукових, профілактичних, інформаційних, організаційно-тактичних та інших заходів, спрямованих на швидке, повне і всебічне встановлення істини у кримінальному провадженні [5, с. 22].

В основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків можуть бути покладені різноманітні критерії:

- обсяг та зміст даних, на підставі яких розпочинається досудове розслідування;

- наявність даних про злочинця;
- способи вчинення злочинів;
- обставини злочинного посягання;
- характер типової слідчої картини.

Проте, для формування методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків не всі названі підстави класифікацій типових слідчих ситуацій придатні. Наприклад, якщо взяти за основу типізації способи вчинення таких злочинів, то подібних ситуацій може бути більше ста.

На наш погляд, усі слідчі ситуації, що виникають у процесі розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, що виникають на початковому етапі розслідування, доцільно класифікувати залежно від обсягу та змісту даних, які послужили підставою для початку досудового розслідування, та характеру наявної інформації про злочинця.

Перша типова слідча ситуація виникає при розслідуванні інших кримінальних правопорушень. Вона складна і відрізняється насамперед наявністю фактору інформаційної невизначеності, адже ознаки злочину проти моральності у сфері статевих стосунків слідчий виявляє в результаті проведення процесуальних дій в межах іншого кримінального провадження, не пов'язаного з названим злочином. Такі ситуації характеризуються певними труднощами їх вирішення за допомогою завдань розслідування, які обумовлені насамперед часовим фактором – терміном, що минув з моменту безпосереднього вчинення злочину до моменту виявлення його ознак. Тому для даних ситуацій характерний незначний обсяг доказової та іншої інформації.

Основні тактичні завдання розслідування в таких ситуаціях полягають передусім у необхідності перевірки факту встановлення події злочину та винних осіб, які вчинили злочин. Діяльність оперативних працівників орієнтована на збирання доказів та встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування. Комплекс процесуальних дій в цій ситуації доволі обмежений та обумовлюється значною мірою конкретними обставинами провадження.

Друга типова слідча ситуація має свої підвиди, а саме: а) слідча ситуація, пов'язана з надходженням інформації про злочин від жертви, яка звільнилась самостійно або була звільнена злочинцями; б) слідча ситуація, пов'язана з надходженням інформації про злочин проти моральності у сфері статевих стосунків від рідних, знайомих, колег жертви злочину; в) слідча ситуація, пов'язана з надходженням інформації про злочин від свідків або очевидців; г) слідча ситуація, пов'язана з надходженням інформації про зникнення людини за обставин, що дають підставу припускати можливе її залучення до секс-індустрії; ґ) слідча ситуація, пов'язана з одержанням інформації про злочин проти моральності у сфері статевих стосунків безпосередньо при проведенні оперативно-розшукових заходів. Найбільш сприятливою для розслідування є перша і остання слідчі ситуації.

Програма розслідування в цій ситуації включає:

- допит заявника як свідка;
- встановлення прихованого спостереження за особою, на яку вказує заявник (таке спостереження може, з одного боку, підвищити рівень захищення потерпілого, а з іншого - виявити контрагляд з боку підозрюваних, які бажають переконатися у відсутності його контактів із правоохоронними органами. Спостереження із застосуванням фото- і відеозйомки дозволить одержати як відомості про підозрюваних і осіб, пов'язаних з ними, так і докази їх причетності до злочинів);
- прослуховування і звукозапис телефонних переговорів підозрюваних із рідними жертви та іншими особами, які перебувають у близьких відносинах із потерпілим;

- організація, у разі необхідності, засідок за місцем проживання або роботи рідних жертви та інших осіб з метою затримання підозрюваних, які можуть прийти на прохання жертви за матеріальними цінностями;

- розробка тактичних операцій із затримання підозрюваних під час передачі їм матеріальних цінностей і звільненню потерпілого від сексуальної експлуатації;

- особистий обшук затриманих і огляд технічних засобів, які їм належали;

- допит підозрюваних;

- обшук за місцем проживання або роботи підозрюваних;

- огляд потерпілого;

- допит потерпілого;

- призначення і проведення різних видів судових експертиз.

Відправною точкою для пошуку та встановлення особи, яка вчинила злочин проти моральності у сфері статевих стосунків, виступають, як правило, відомості про злочинця, в тому числі узагальнені. До них належать:

- деякі установочні дані (ім'я, місце народження, місце проживання, роботи);

- відомості про ознаки зовнішності;

- дані, що дозволяють судити про його фахові навички, фізичну силу, стать, вік, захоплення і вміння;

- дані, що характеризують дії особи з підготовки, вчинення злочину і приховування його слідів.

Тому, найбільш оптимальний комплекс початкових процесуальних дій у цій ситуації може виглядати таким чином:

- допит осіб, що можуть повідомити певні відомості про злочинця та його спосіб життя (родичів, товаришів, знайомих, кола зв'язків і за межами країни);

- затримання і особистий обшук підозрюваного;

- допит підозрюваного та свідків;

- обшук за місцем проживання підозрюваного та його «зв'язків».

Паралельно з процесуальними діями здійснюються оперативно-розшукові та організаційні заходи, до числа яких належать:

- використання службово-розшукового собаки;

- переслідування злочинця, який зник з місця події по «гарячих слідах»;

- квартирний (дворовий) обхід для виявлення можливих свідків;

- складення розшукових орієнтувань на злочинця;

- накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію;

- оперативне спостереження у місцях вірогідної появи злочинця;

- блокування можливих місць відходу або перебування злочинця.

Крім наведених іншою підставою для проведення класифікації слідчих ситуацій, що складаються під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, може бути і така підстава як результати затримання злочинців, що вчинили злочини проти моральності у сфері статевих стосунків.

Якщо місце перебування підозрюваних встановлено, до початку операції із їх затримання застосовуються заходи, спрямовані на розвідку можливих місць проникнення до приміщення, кількості злочинців, які перебувають разом, наявності в них вогнепальної або іншої зброї. Тільки після цього приймається обґрунтоване рішення про проведення операції.

Крім того, під час операції необхідно проводити відеозйомку подій з тим, щоб одержати додаткові докази участі підозрюваних у злочинній діяльності та їх вини.

Після затримання підозрюваних на початковому етапі розслідування у будь-якій ситуації, що склалась, рекомендується виконання наступної програми дій:

- огляд і особистий обшук затриманих;
- процесуальне оформлення затримання підозрюваних у порядку ст. 208 КПК України;
- повідомлення затриманим про підозру (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України);
- їх допит як підозрюваних;
- огляд місця захоплення підозрюваних;
- огляд і обшук транспортних засобів, на яких підозрювані прибули до місця затримання;
- огляд вилучених матеріальних цінностей, предметів, документів, зброї;
- судово-медичне освідчення та призначення відповідної експертизи потерпілого у випадках застосування до нього фізичного насильства;
- огляд місця утримання потерпілого;
- допит жертви і свідків;
- пред'явлення підозрюваних для впізнання жертві й очевидцям її вербування, переміщення або утримання;
- проведення, якщо це необхідно, одночасних допитів різних учасників розслідування;
- призначення і проведення необхідних експертиз.

Подальше розслідування має бути організоване таким чином, щоб забезпечити дотримання вимоги про всебічність, повноту і об'єктивність слідства, а також щоб забезпечити встановлення ролі кожного з членів злочинної групи у вчиненому злочині.

Класифікація слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевої стосунків не є вичерпною і може бути доповнена іншими, проведеними за іншими підставами. Проте, викладені ситуації відносяться до числа найпоширеніших, у зв'язку з чим вони названі типовими.

Підсумовуючи викладене, вважаємо важливим відзначити, що розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні їм тактичні завдання розслідування і комплекси процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів (програми розслідування) багато в чому є умовними.

Останнє пояснюється тим, що використання запропонованих систем значною мірою залежить від індивідуальних особливостей ситуацій, що складаються, неповторних і часто випадкових факторів. Тому допускаються й інші можливі алгоритми дій у слідчих ситуаціях, оскільки діяльність слідчих у цьому напрямку виступає як по-справжньому творчий процес.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 144 с.
2. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Харків, 2002. — 19 с.
3. Яблоков Н. П. Криминалистика. Учебник для вузов и юридических факультетов. — М. : ЛексЭст, 2003. — 376 с.
4. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1988. — Вып. 36. — С. 3-12.
5. Ищенко Е. П. Алгоритмизация первоначального этапа расследования преступлений : автореф. дисс. ...-ра юрид. наук: 12.00.09. — М., 1990. — 45 с.

